

Simion CARP,
doctor în drept, conferențiar universitar
Elena CARP,
master în drept

PROTEJAREA PATRIMONIULUI ARHEOLOGIC AL REPUBLICII MOLDOVA: IMPEDIMENTE SOCIAL-JURIDICE ȘI MODALITĂȚI DE SOLUȚIONARE

Rezumat

Republica Moldova dispune de un arsenal legislativ care ar trebui să permită o bună protecție a patrimoniului cultural. Însă realitatea denotă unele lacune normative, un deficit de fonduri și competențe, o implementare aproximativă și tolerantă a legii, precum și lipsa de cooperare eficientă dintre diferite instituții ale statului, fapt care afectează activitatea în domeniul protecției patrimoniului național arheologic.

În această ordine de idei, ridică mai multe semne de întrebare reglementarea normativă a utilizării detectoarelor de metale în scopuri arheologice. Prezintă anumite neclarități la nivel de reglementare și de implementare prevederile ce se referă la modalitatea de recompensare a descoperirii comorilor sau bunurilor susceptibile a face parte din patrimoniul arheologic. Totodată, activitatea de prevenire și combatere a criminalității care atentează la patrimoniul cultural național este afectată de lipsa unor structuri în cadrul MAI specializate în acest domeniu. Iar realitatea cea mai neplăcută cu care se confruntă societatea contemporană este dezinteresul comunității față de patrimoniul cultural, în special dezinteresul față de protejarea acestor valori.

Cuvinte-cheie: *cultură, valoare, patrimoniu, istorie, arheologie, artefacte, comoară, situri arheologice, detector de metale, contrabandă, sensibilizare, cooperare, protecție, salvagardare.*

Summary

The Republic of Moldova has a legislative arsenal that should allow good protection of the cultural heritage. However, reality reveals some regulatory gaps, a lack of funds and skills, an approximate and tolerant implementation of the law, as well as the lack of effective cooperation between different state institutions, which affects the activity in the field of protection of the national archaeological heritage.

In this connection, normative regulation of the legal use of metal detectors for archaeological purposes raises several question marks. It presents some uncertainties at the level of regulation and implementation regarding the way of rewarding discovering treasures or property likely to be part of the archaeological heritage. Simultaneously, the activity of crime prevention and fighting which attempts the national cultural heritage is affected by the lack of specialized structures within MIA. And the most unpleasant reality that contemporary society faces is the lack of interest of the community towards the cultural patrimony, especially the lack of interest in protecting of these values.

Keywords: *culture, value, patrimony, history, archeology, artifacts, treasure, archeological sites, metal detector, smuggling, awareness, cooperation, protection, safeguardin*

Fenomenul arheologiei ilegale a luat amploare în timpul guvernării comuniste și continuă să se dezvolte până în prezent. Tot mai des sunt constatate cazuri când în mai multe locuri istorice de pe teritoriul Republicii Moldova, cu statut de zonă cu patrimoniu arheologic [7, art. 2, lit. n) – s)], sunt observați căutători de comori, așa-ziiși „arheologi ilegali” sau „arheologi negri”, dotați cu detectoare de metale și tehnică specială performantă, care caută disperați bunuri de valoare.

Aceștia identifică și ridică în mod selectiv diferite bunuri mobile, distrugând și devastând siturile arheologice de importanță națională și chiar internațională care au o valoare științifică deosebită.

Prin urmare, riscăm să rămânem fără situri arheologice, iar braconajul patrimoniului arheologic creează condiții favorabile și determină dezvoltarea unui alt fenomen foarte grav, care la fel a luat o mare amploare, cel de vânzare ilicită a bunurilor arheologice extrase din siturile naționale, în special prin intermediul rețelelor internaționale de trafic de aur și obiecte arheologice [15], a căror valoare este estimată la sute de mii de euro [14].

Patrimoniul arheologic este prezent în toate zonele Republicii Moldova, în preajma sau în spațiul localităților contemporane, în arii agricole, industriale, forestiere, acvatice etc. Pe plan național, până în anul 2012 erau cunoscute circa 7411 situri arheologice, conform altor surse [16, p. 1] – circa 8000, care cuprindeau 2428 de așezări, 70 de fortificații de pământ, 135 de necropole plane și 4778 de tumuli. Cercetările anuale de teren și descoperirile întâmplătoare completează în permanență lista siturilor arheologice, de aceea numărul acestora poate crește cu peste 20% în decursul unui deceniu [9, anexa nr. 1, pct. 5].

În ultimele două decenii, patrimoniul arheologic național a rămas neglijat de sistemul de administrare și protejare din partea statului. În aceste condiții, desfășurarea necontrolată a procesului de privatizare a pământurilor și a lucrărilor de construcții noi au condus la distrugerea irecuperabilă a sute de situri arheologice, iar o mare parte din situri au fost supuse unor agresiuni continue până în prezent.

Un impact negativ asupra siturilor arheologice din ultimii 15 ani l-au avut activitățile ilicite ale căutătorilor de comori cu utilizarea detectoarelor de metale, care au extras din siturile culturale și au comercializat sute de tezaururi monetare și mii de obiecte arheologice mobile de o valoare cultural-științifică inestimabilă, ceea ce constituie un prejudiciu financiar de zeci de milioane de euro adus statului.

În același timp, patrimoniul arheologic imobil inclus în registru n-a fost nici documentat, nici inclus în documentația cadastrală și nici integrat în sfera serviciilor publice.

Cercetarea arheologică a suferit din cauza subfinanțării cronice, a lipsei dotărilor minime necesare, precum și a lipsei cadrelor în domeniul managementului, conservării și restaurării patrimoniului arheologic.

În scopul garantării conservării și utilizării durabile a patrimoniului cultural național, în special a patrimoniului arheologic, obiectiv de interes public major și, totodată, componentă fundamentală a strategiei naționale de dezvoltare durabilă, a determinat necesitatea unor ajustări juridice în acest sens.

Republica Moldova a recunoscut prevederile și a aderat la convențiile internaționale UNESCO și ale Consiliului Europei în domeniul protejării patrimoniului cultural, dintre care principalele sunt: Convenția UNESCO privind protecția patrimoniului mondial cultural și natural (1972), în vigoare pentru RM din 23 decembrie 2002; Convenția pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict

armat, împreună cu Protocolul I la Convenție, adoptată la 14 mai 1954 la Haga, în vigoare pentru RM din 9 martie 2000; Convenția asupra măsurilor ce urmează a fi luate pentru interzicerea și împiedicarea operațiunilor ilicite de import, export și transfer de proprietate al bunurilor culturale, adoptată la 14 noiembrie 1970 la Paris, în vigoare pentru RM din 14 decembrie 2001; Convenția pentru protejarea patrimoniului arhitectural al Europei, adoptată la Granada la 03 octombrie 1995, în vigoare pentru Republica Moldova din 01 aprilie 2002; Convenția europeană pentru protecția patrimoniului arheologic (revizuită), adoptată la La Valetta, la 16 ianuarie 1992, în vigoare pentru RM din 22.06.2002 [1].

Prin ratificarea convențiilor menționate, Republica Moldova ca parte la aceste importante instrumente juridice internaționale s-a angajat, potrivit propriilor sale prerogative, să procedeze astfel încât încălcarea legislației în vigoare și regimul juridic de protejare a patrimoniului cultural să facă obiectul unor măsuri corespunzătoare și suficiente de contracarare și sancționare din partea autorităților abilitate ale statului.

Referindu-ne la legea penală [4], inițial au fost instituite două norme dedicate protejării valorilor istorico-culturale, și anume art. 221 CP al RM, care prevedea răspunderea penală pentru fapta de distrugere sau deteriorare intenționată a monumentelor istoriei și culturii, și art. 248, alin.(4) CP al RM, prin care a fost înăsprit regimul de sancționare pentru contrabanda săvârșită cu astfel de obiecte [11, p. 103].

În legislația contravențională a Republicii Moldova a fost prevăzută, de asemenea, răspunderea pentru anumite acțiuni ilegale care atentează la patrimoniul arheologic ca parte a patrimoniului cultural național (art. 74 „Încălcarea legislației cu privire la patrimoniul cultural și monumentele de for public”) [3].

Este important de menționat că respectivul regim sancționator al faptelor care atentează la valorile istorico-culturale a determinat apariția unor noi modalități faptice de realizare a acestora, care depășeau cadrul normativ ce se referă la protejarea valorilor culturale.

În legătură cu acest fapt, legiuitorul a operat mai multe modificări, incriminând în legislația penală o serie de fapte, dintre care: art. 199¹ „Deteriorarea sau distrugerea bunurilor de patrimoniu cultural”; art. 199² „Efectuarea lucrărilor neautorizate în siturile arheologice sau în zonele cu potențial arheologic”; art. 199³ „Tăinuirea sau păstrarea ilegală a bunurilor arheologice mobile”; art. 199⁴ „Comercializarea neautorizată a bunurilor arheologice mobile și a bunurilor culturale mobile clasate”; art. 1995 „Accesul neautorizat cu detectoare de metale sau cu alte aparate de teledetecție și utilizarea lor în siturile arheologice sau în zonele cu potențial arheologic” [6, art. I, pct. 6].

Prin urmare, considerăm reușite unele din completările legislative menționate, însă în condițiile actuale constatăm că o parte din ele sunt lacunare și, în același timp, nu sunt suficiente pentru a preveni braconajul arheologic și pentru a proteja patrimoniul național arheologic.

Teoretic, Republica Moldova dispune de un arsenal legislativ care ar trebui să permită o bună protecție a bunurilor de patrimoniu cultural. Dar, în

practică, se constată un deficit de fonduri și competențe, o implementare aproximativă și tolerantă a legii și lipsa de cooperare eficientă între diferite instituții guvernamentale [18].

Reieșind din cele consemnate mai sus, vom încerca să evidențiem în continuare o serie de curențe care, în viziunea noastră, afectează activitatea de prevenire a braconajului arheologic și de protecție a patrimoniului arheologic.

Astfel, considerăm oportun de a modifica dispoziția art. 199⁵ CP al RM, din „Accesul neautorizat cu detectoare de metale sau cu alte aparate de teledetecție și utilizarea lor în siturile arheologice sau în zonele cu potențial arheologic” în „Accesul neautorizat cu detectoare de metale sau cu alte aparate de teledetecție și utilizarea lor la descoperirea intenționată de bunuri susceptibile a face parte din patrimoniul arheologic”. Incriminarea utilizării detectoarelor de metale nu trebuie limitată doar de zona siturilor arheologice sau de cea cu potențial arheologic. Indiferent de zona aflării, patrimoniu arheologic este considerat „ansamblul de bunuri materiale, apărute ca rezultat al activității umane din trecut, păstrate în condiții naturale la suprateran, subteran sau subacvatic, sub formă de situri arheologice (așezări, necropole, morminte izolate, tumuli, cetăți, valuri, construcții, biserici, clădiri, anexe gospodărești etc.) sau bunuri mobile (obiecte sau fragmente ale acestora)” [7, art. 2]. În aceeași ordine de idei, se consideră că multe situri arheologice și zone cu potențial arheologic din Republica Moldova încă nu au fost descoperite, iar potențial arheologic ar putea avea și alte zone care încă nu au un astfel de statut.

Ridică mai multe semne de întrebare reglementarea normativă a utilizării detectoarelor de metale în scopuri arheologice. În acest context, constatăm că nici un act normativ național nu oferă o definiție clară a detectorului de metal cu aplicabilitate în arheologie, care poate întruni o gamă extrem de variată a prezentărilor ca dispozitiv. Menționăm în acest sens, cu titlul de exemplu, definiția oferită de anumiți cercetători, cum ar fi: „Detectorul de metale cu aplicabilitate în arheologie reprezintă orice dispozitiv electronic sau electric (detectorul de metale clasic, magnetometrul, rezistivimetrul, georadarul, gravimetrul, seismometrul, pin-pointerul etc.) cu ajutorul căruia, utilizându-se metodele teledetecției și caracteristicile geofizice ale scoarței terestre, pot fi sesizate, prin prospecții de suprafață, artefacte de natură metalică păstrate în sol în cadrul contextelor (siturilor) arheologice sau în afara lor” [10, p. 145].

Prin urmare, considerăm că introducerea unei noțiuni similare în Legea Republicii Moldova nr. 218 privind protejarea patrimoniului arheologic [7] ar fi destul de utilă.

Un interes cultural și istoric deosebit îl prezintă zonele de protecție a mormintelor și operelor comemorative de război. Analizând conținutul Legii privind regimul mormintelor și operelor comemorative de război [5] nu identificăm precizări referitoare la interdicția de a utiliza detectoarele de metale în astfel de zone. Ținând cont de vulnerabilitatea mormintelor și operelor comemorative de război care, indirect, fac parte din patrimoniul cultural național, ar fi necesar de instituit interdicția de acces cu detectoarele de metale sau utilizarea lor în ast-

fel de zone. În acest context, ar fi binevenită completarea Legii privind regimul mormintelor și operelor comemorative de război [5], și anume art. 12 „Protejarea mormintelor și operelor comemorative de război”, alin. (6) „Se interzice:”, cu lit. e), având următoarea redacție: „Accesul neautorizat cu detectoare de metale sau cu alte aparate de teledetecție și utilizarea lor pe terenurile aferente mormintelor și operelor comemorative de război și a zonei de protecție a acestora”.

O realitate neplăcută cu care se confruntă societatea contemporană este dezinteresul comunității față de patrimoniul cultural, în special dezinteresul față de protejarea acestor valori. Rolul societății este unul fundamental în acest sens. Pe lângă faptul că o parte din bunurile ce se atribuie la patrimoniul cultural sunt în proprietate privată, este indispensabil ca cetățenii să devină conștienți de valoarea patrimoniului lor cultural și, prin el, să perceapă identitatea lor națională. Astfel, apare necesitatea realizării unor activități educative de natură a trezi și a dezvolta în opinia publică conștiința valorii patrimoniului arheologic, pentru cunoașterea trecutului și a pericolelor ce amenință aceste valori. Prin urmare, statul este obligat să promoveze accesul publicului la elementele importante ale patrimoniului său arheologic, îndeosebi la situri și să încurajeze expunerea publică a unor bunuri arheologice [1, art. 9].

Măsurile de sensibilizare ar trebui să fie adoptate la toate nivelele societății:

- prin intermediul educației;
- prin intermediul mass-media (pe lângă prezentarea anumitor abuzuri, de asemenea, să se răspândească cunoștințe în acest domeniu);
- prin continuarea editării publicațiilor referitoare la protejarea patrimoniului cultural destinate publicului larg și celui științific;
- prin intermediul „zilelor patrimoniului cultural” sau altor măsuri similare;
- prin încurajarea difuzării cunoștințelor în domeniul patrimoniului cultural prin intermediul internetului;
- prin mediatizarea unor proiecte-pilot în mass-media etc. [18, p. 12].

Activitatea de prevenire și combatere a infracțiunilor care atentează la patrimoniul cultural național este afectată de lipsa în cadrul MAI a unor structuri specializate în acest domeniu [18, p. 13]. O astfel de subdiviziune, completată cu personal calificat și dotată cu tehnică și utilaj corespunzător, ar putea fi creată în cadrul Inspectoratului General al Poliției. Cu titlu de exemplu, putem prezenta practicile diferitor state în acest sens. Astfel, în cadrul Inspectoratului General al Poliției din România există un departament specializat pentru protejarea patrimoniului, în cadrul căruia activează 51 de polițiști, angajați din surse externe cu studii în arheologie, arte plastice, istorie arhivistică etc. [12]. De asemenea, în majoritatea țărilor europene există astfel de subdiviziuni. Spre exemplu, în Belgia a fost creată subdiviziunea „Service for Organized Crime, Art and Antiquities” în cadrul Poliției Federale; în Bulgaria este creată unitatea „Cultural Historical Valuables within the Unit for Combating Organized Crime (GDBOP)” ca parte componentă a Poliției Criminale; în Germania a fost creată subdiviziunea „Crime against cultural goods” ca parte componentă a Poliției Criminale Federale a Ger-

maniei; în Ungaria funcționează subdiviziunea cu denumirea „Art and Treasure Unit, National Office of Investigation” în subordinea poliției Naționale a Ungariei; în Grecia a fost instituită o subdiviziune în cadrul Direcției securitate publică a Poliției naționale, denumită „Department Against Smuggling of Antiquities” etc. [19]. În Statele Unite ale Americii la fel activează o subdiviziune specializată a Biroului Federal de Investigații, denumită „Art Crime Team” [20].

De fapt, instituirea unor astfel de structuri specializate în domeniul protejării valorilor culturale și combaterii infracțiunilor din acest domeniu reflectă gradul de importanță pe care îl atribuie statele patrimoniului cultural național.

O altă problemă care afectează patrimoniul arheologic, în special salvagardarea acestuia, este modalitatea de recompensare a descoperirii comorilor sau bunurilor susceptibile a face parte din patrimoniul arheologic. Practica recompensării descoperirilor, indiferent de modul în care sunt făcute, cu excepția celor ilegale, se regăsește la nivelul UE doar în 6 state membre și parțial în Regatul Unit, ceea ce reprezintă 24,07%. Motivația pentru utilizarea acestei abordări este specifică acestor state și pornește de la premisa că este recompensat actul descoperirii, dar nu înseamnă că obiectul în sine este răscumpărat de la descoperitor. Statele în care descoperirile se recompensează sunt: Austria, Danemarca, Italia, Germania, Lituania, Regatul Unit (Anglia și Țara Galilor) și Suedia. Pe de altă parte, recompensa lipsește în întregime sau este prevăzută doar în cazuri excepționale în legislația a 7 state UE, reprezentând 25,93%. Statele unde descoperirile nu se recompensează sunt: Bulgaria, Croația, Polonia, Slovacia, Slovenia, Spania și Ungaria [13, p. 120].

În Republica Moldova există reglementări [7, art. 11] care prevăd dreptul descoperitorului și al proprietarului de imobil în care a fost descoperit tezaurul sau comoara, la o recompensă în modul stabilit. Prin urmare, Codul civil prevede că „în cazul în care într-un bun imobil se descoperă o comoară, ea aparține pe jumătate proprietarului bunului imobil în care a fost descoperită și pe jumătate descoperitorului dacă ei nu convin altfel. Acestuia din urmă nu i se cuvine însă nimic dacă a pătruns în bunul imobil ori a căutat în el fără consimțământul proprietarului sau al posesorului. Consimțământul proprietarului sau al posesorului se prezumă până la proba contrară. În cazul descoperirii unei comori constituite dintr-un bun (bunuri) recunoscut ca monument al istoriei sau culturii, acesta este transmis în proprietatea statului. Proprietarul bunului imobil în care a fost descoperită comoara, precum și descoperitorul au dreptul de a primi o recompensă în proporție de 50% din prețul comorii. Recompensa se împarte egal între proprietarul bunului imobil în care a fost descoperită comoara și descoperitorul dacă acordul dintre ei nu prevede altfel. Recompensa se plătește în întregime proprietarului dacă descoperitorul a pătruns în bunul imobil ori a căutat în el fără consimțământul proprietarului sau al posesorului” [2, art. 327, alin. (2) și (3)].

Regretabil este faptul că, deși avem anumite reglementări în acest sens, nu există un mecanism clar de estimare a valorii comorilor descoperite și, respectiv, de recompensare a actului descoperirii, iar în astfel de condiții descoperitorii preferă să nu declare bunurile descoperite, comercializându-le pe piața neagră și

obținând astfel profituri ilegale.

Un aspect important în descoperirea comorilor este modalitatea în care se realizează. Este vorba despre fenomenul descoperirilor intenționate, fiind definite drept acele descoperiri făcute în urma unei activități menite să descopere sau să exploreze vestigii arheologice [17, p. 114]. De exemplu, în legislația diferitor state sunt interzise descoperirile intenționate [17, p. 115] și sunt recompensate doar descoperirile întâmplătoare care urmează a fi declarate.

Considerăm important și necesar de a face această distincție și în legislația națională, deoarece recompensarea descoperirilor intenționate, cu excepția celor autorizate în modul stabilit, încurajează activitățile de detectare și motivația căutătorilor de comori de a utiliza diferite mijloace pentru a descoperi în mod selectiv bunuri prețioase, artefacte, ceea ce inevitabil va genera distrugerea siturilor arheologice.

În contextul problemelor menționate supra, pentru depășirea acestei stări instituțiile statului, în parteneriat cu instituțiile de cercetare și societatea civilă, trebuie să acționeze pentru a schimba paradigma culturală din Republica Moldova, atât la nivel de percepție, cât și la nivel de realizare în conformitate cu adevărata valoare istorico-culturală a patrimoniul arheologic național.

Toate aceste constatări, dincolo de aprecierile întâlnite frecvent cu privire la fragilitatea legislației în domeniu, trebuie să facă parte din obiectivele și acțiunile principale ale „Strategiei naționale de dezvoltare a culturii din Republica Moldova” [9].

BIBLIOGRAFIE

1. Convenția europeană pentru protecția patrimoniului arheologic (revizuită), adoptată la La Valletta la 16 ianuarie 1992, ratificată prin Legea Republicii Moldova nr. 533 din 11.10.2001. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 136 din 15.11.2001.
2. Codul civil al Republicii Moldova nr. 1107 din 06.06.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 82-86 din 22.06.2002.
3. Codul contravențional al Republica Moldova nr. 218 din 24.10.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 78-84 din 17.03.2017.
4. Codul penal al Republicii Moldova nr. 985 din 18.04.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 72-74 din 14.04.2009.
5. Legea Republicii Moldova nr. 161 din 20.07.2017 privind regimul mormintelor și operelor comemorative de război. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 335-339 din 15.09.2017.
6. Legea Republicii Moldova nr. 75 din 21.04.2016, pentru modificarea și completarea unor acte legislative. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 128-133 din 13.05.2016.
7. Legea Republicii Moldova nr. 218 din 17.09.2010 privind protejarea patrimoniului arheologic. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 235-240 din 03.03.2011.

8. Nota informativă la proiectul de lege privind modificarea și completarea unor acte legislative aprobat prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 173 din 22.02.2016. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 44-48 din 26.02.2016.

9. Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 271 din 09.04.2014 cu privire la aprobarea Strategiei de dezvoltare a culturii „Cultura 2020” și a Planului de acțiuni privind implementarea acesteia. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 92-98 din 18.04.2014.

10. Ciută M.M. Detectorismul, între amatorism și nevoia de îmbogățire. O încercare de a schița profilul detectoristului din România (1993-2016). În: Tendințe curente în protecția patrimoniului arheologic în România și Republica Moldova, Chișinău-Iași, 2016.

11. Cojocaru R. Probleme actuale de politică penală în domeniul protecției valorilor culturale. În: Materialele Conferinței științifico-practice internaționale „Protecția juridică a valorilor culturale în Republica Moldova”, din 21-22 septembrie 2007, Chișinău: Academia „Ștefan cel Mare” a MAI al RM, 2008.

12. Gafiuc J. Poliția patrimoniului: 51 de ofițeri și zeci de mii de obiecte culturale dispărute. În: <https://mediaresource.openpolitics.ro/politia-patrimoniului-51-de-ofiteri-si-zeci-de-mii-de-obiecte-culturale-disparute/>

13. Musteață S. Tendințe curente în protecția patrimoniului arheologic în România și Republica Moldova, Chișinău-Iași, 2016.

14. Olaru A. Interpolul pe urmele căutătorilor de comori din RM. În: <https://www.timpul.md/articol/interpolul-pe-urmele-cautatorilor-de-comori-din-rm-4854.html>

15. Panța S. Arheologii cer înăsprirea pedepselor pentru căutătorii ilegali de comori. În: <http://www.jc.md/arheologii-cer-inasprirea-pedepselor-pentru-cautatorii-ilegali-de-comori/>

16. Ștefăniță I. Păstrarea patrimoniului cultural istoric al Moldovei – o provocare a modernității, Policy Brief, nr. 2, Chișinău, 2011.

17. Vlase D. Șt. Detectoarele de metale în Uniunea Europeană. Repere legislative. În: Tendințe curente în protecția patrimoniului arheologic în România și Republica Moldova, Chișinău-Iași, 2016.

18. PROGRAMUL DE COOPERARE TEHNICĂ ȘI CONSULTANȚĂ LEGATĂ DE CONSERVAREA INTEGRATĂ A PATRIMONIULUI CULTURAL, Misiunea de experți a Consiliului Europei în Republica Moldova, Raport de evaluare a situației patrimoniului cultural, Chișinău, 2012.

19. Police Forces specialized to prevent and fight against the illicit trafficking of cultural property. În: <http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/illicit-trafficking-of-cultural-property/partnerships/specialized-police-forces/>

20. The FBI's New York Office Hosts Art Crime Team Training Conference. În: <https://archives.fbi.gov/archives/newyork/press-releases/2009/nyfo120709.htm>